

KĄ REIŠKIA HUSSERLIO FENOMENOLOGIJOS AKTUALIZACIJA ŠIUOLAIKINĖS FILOSOFIJOS KONTEKSTE?

Dalius Jonkus. *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai.*

Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. 2009. 284 p. ISBN 978-9955-12-493-1

„Ką reiškia Husserlio fenomenologijos aktualizacija šiuolaikinės filosofijos kontekste?“ Šis klausimas ant Daliaus Jonkaus monografijos galinio viršelio sutelkia visą grupę klausimų, į kuriuos siekiama atsakyti monografijoje. Pati klausimo formulotė pirmiausia kreipia dėmesį į Edmundo Husserlio fenomenologijos plėtotės galimybes. Nors tai, atrodytų, yra veikiau istorinė prieiga, bandymas prikelti tai, kas jau seniai buvo, tačiau nereikėtų apsigauti. Lietuvos kontekste tai laikyčiau nauju dalyku. Nors fenomenologija Lietuvoje yra giliai įleidusi šaknis ir, sakytume, tai yra viena gausiausiai atstovaujamų filosofijos krypčių, tačiau huserlinė fenomenologija yra menkai plėtotą. Lietuvoje Husserlio fenomenologija nagrinėta dažniausiai istoriniu rekonstrukciniu požiūriu kaip fenomenologijos pradžia, nuo kurios atsispiriami ir kuri yra kritikuojama plėtojant kitas fenomenologines kryptis ar temas. Taigi Husserlio recepcija vyko per M. Heideggerio, M. Merleau-Ponty, J. P. Sartre'o, E. Levino ar P. Ricoeuro prizmę, o šios jau yra Husserlio fenomenologijos pratęsimai-modifikacijos, dažnai turinčios net kitus motyvus. Šios knygos atskaitos taškas yra pati Husserlio fenomenologija, o tokie autoriai kaip Sartre'as, M. Heideggeris, E. Levinas, H.-G. Gadameris pasirodo tik santykiyje su

Husserlio fenomenologija ir iš huserlinės perspektyvos. Tokį pasirinkimą motyvuoja siekis aktualizuoti Husserlio fenomenologiją. Aktualizavimas čia suprantamas ne tik kaip galimo Husserlio atsakymo į fenomenologijos modifikavimus paieška, bet ir kaip bandymas pratęsti huserlinę fenomenologiją, spręsti naujai keliamas problemas Husserlio pasiūlytomis priemonėmis. Todėl ši monografija įsilieja į huserlinės fenomenologijos plėtotę kartu su tokiais šiuolaikiniais autoriais kaip N. Depraz ir D. Zahavi.

Klausimą apie aktualizavimą Jonkus supranta gerokai plačiau. Autoriaus rūpestis yra pati fenomenologija. Veikalų, bandančių atsakyti į klausimą, kas yra fenomenologija, nėra taip jau daug. A. Mickūno ir R. Stewarto *Fenomenologinė filosofija* yra veikiau apžvalga nei fenomenologijos prigimties klausimo sprendimas. Omenyje turime tai, kad klausimas privalo ne tik atsakyti į „kas“, bet ir perimti fenomenologijos intenciją; atsakyti ne tik konstatavimu ar apžvalga, bet pačiu išplėtojimu. Suprasti, kas yra fenomenologija, – reiškia ją taikyti ir išplėtoti.

Prieš pradėdant skaityti tekstą ir nagrinėti pasakytas mintis, reikia atkreipti dėmesį į autoriaus intencijas, į dialoginį momentą. Autorius kreipiasi į skaitytoją ir parodo, kad pati fenomenologija bus suprasta tik su

sąlyga, kad ji bus reaktualizuota. Suprasti Husserlį – reiškia „reaktualizuoti skaitytojo patirtyje“ (p. 8) tai, ką jis sako. Šis reaktualizavimas turi būti suprantamas kaip akivaizdybės išgyvenimo patyrimas ir įsisąmoninimas, tačiau to nepakanka ir tai turi prasmę tik tuomet, jei tampa „aktualia filosofine praktika“. Paties autoriaus santykis su Husserliu iš esmės yra ne tekstinis (nors daug kur rasime Husserlio tekstų analizes), o patirtinis. Husserlis nagrinėjamas kaip toks, kuris kalba apie mūsų patirtį, o patirties analizė ir apmąstymas reikalauja pratęsimo. Tai lemia autoriaus strategiją – Husserlio mintis galima prasmingai perimti „ne gilinant ir metafizinius sąvokų prieštaravimus, bet sugrįžtant prie akivaizdžios patirties“ (p. 72). Todėl daug kur, netgi Husserlio tekstų analizėse, galima matyti jo intencijų perėmimą ir savarankišką temos plėtotę. Tai turi savo privalumų ir trūkumų. Skaitytojas visur sutiks aktualizuotą Husserlį, taigi su Jonkumi galės reaktualizuoti ir pratęsti Husserlio išvalgas; tačiau tas skaitytojas, kuris pageidauja labai nuodugnaus istorinio Husserlio minčių pristatymo visame Husserlio fenomenologijos kontekste, gali likti kiek nusivyles, nes daug kur ras ne istorinę, bet reaktualizuotą ir pakoreguotą Husserlio fenomenologiją.

Taigi Husserlio nagrinėjimas yra suprantamas ne kaip tiksliai rekonstrukcija, bet kaip plėtotė. Kita vertus, nereikėtų manyti, kad tai labai radikali modifikacija. Jonkaus intencija yra labai artima A. Mickūno matymui. Šis, nors labiau veikiamas M. Merleau-Ponty fenomenologijos, skaito Husserlį ir perima iš jo tik tai, kas jam yra aktualu ir paranku. Mickūno tekstų rinkinyje *Pastovumas ir tėkmė*, galime rasti gerokai dalykiškesnių Husserlio minčių plėtočių nei *Fenomenologinėje filosofijoje*, ir čia matome, kad Mickūnas yra taip „suvirškinęs“ Husserlį, kad šis pasirodo

tik labai suaktualintu pavidalu. Jonkaus monografijoje galime rasti abu – tiek Husserlio analizę, tiek jo minčių perėmimą ir išplėtojimą. Šios knygos pranašumas tas, kad ji gali būti ir kaip fenomenologijos vadovėlis, kuris ne tik pristato, bet ir iš esmės nagrinėja dalykus. Todėl pats tekstas gali būti naudojamas ir kaip šaltinis seminariniam darbui. Kaip rodo asmeninė patirtis – fenomenologijos kursų dėstytojas netrunka tuo įsitikinti ir turi daug galimybių pasiekti gerų rezultatų.

Bet grįžkime prie minėto klausimo apie Husserlio fenomenologijos aktualizavimą. Manytume, kad intencija aktualizuoti Husserlio fenomenologiją ir pati autoriaus husserlinė pozicija lemia, papildo, sustiprina viena kitą. Kodėl Jonkaus požiūrį į fenomenologiją galime laikyti husserliniu? Kaip teigia pats autorius, jam rūpi ne paskirti fenomenologijos nesutarimai, bet tai, kas vienija nevienalytę fenomenologijos tradiciją. Jis siekia aprėpti „bendrą fenomenologinės metodologijos atveriamą darbo lauką“ (p. 8). Be to, pretenduoja „sistemiškai analizuoti laiko, transcendencijos ir pasaulio temas“. Taigi pretenzija iš esmės yra husserlinė – universalių sąmonės struktūrų pagrindu išplėtoti bendrą sistemingą tyrimų lauką. Gal todėl pati temų sklaida įgauna husserlinę seką – psichologizmo ir objektyvizmo kritika, fenomenologinė redukcija, intencionalumo struktūros, intersubjektyvumo klausimas ir gyvenamojo pasaulio problema. Kita vertus, nereikėtų manyti, kad tai tėra Husserlio temų atkartojimas. Sistemiskumo paieška nebėra savaime suprantamas dalykas, o ir pats autorius galiniame viršelyje, klausia „Ar Husserlio fenomenologijos modifikavimas reiškia, jog žlunga pradinis fenomenologijos projektas?“ Šiandien lengva manyti, kad jis žlugo, nes tam argumentų galima rasti labai daug. Teikia apžvelgti šiuolaikinės fenomenologi-

jos temas, kalbą, jos sąlyčius ir sampynas su kitomis filosofijos kryptimis, taip pat nesutarimus pačioje fenomenologijoje, prasidėjusius dar Husserlio laikais. Taigi bandymas rasti sistemiskumą gali būti suprantamas kaip užsispyręs ėjimas prieš srovę. Užsispyrimo autoriui netrūksta, bet tai reikia matyti kaip pozityvų dalyką. Tai jam leidžia rasti vienijančius viena nuo kitos atsiskiriančių fenomenologijos kryptių momentus.

Nors, kaip minėjome, pati temų sklaida įgauna huserlinę seką, tačiau tai nėra tik Husserlio temų pakartojimas. Autorius perima pamatines temas, tačiau jas plėtoja iki ribos. Įvairios Husserlio nagrinėtos ar tik eskizu apmestos temos vėliau buvo išplėtos jo mokinių. Dažnai pačios Husserlio pozicijos buvo atsisakyta, o jo temas, klausimai ir problemų sprendimo būdai modifikuoti ar net atmesti. Tai ryšku M. Heideggerio, J. P. Sartre'o ir E. Levino mąstyme. Jonkus, savo ruožtu, priima mokinių mestą iššūkį, tačiau juos traktuoja ne kaip paneigiančius, bet kaip vedančius prie ribos mąstytojus. Jonkus parodo, kad riba gali būti peržengta ne tik tolyn – „į ten“, bet ir atgal – „iš ten į čia“. Taigi per „ten“ geriau įsisąmoninamas ir pažįstamas savasis „čia“. Taip E. Levino plėtotą laiko, kitybės ir transcendencijos tema parodoma kaip Husserlio fenomenologijos atvedimas prie ribos, nuo kurios vėl galima grįžti prie pagrindinių sąmonės ir pasaulio struktūrų. Heideggerio būties klausimas ir E. Finko pasaulio fenomenologija suvokiama kaip tam tikras vedimas prie transcendentalinės filosofijos ribos. Jų mintys turi būti ne supriešintos, bet susietos su Husserlio sąmonės fenomenologija. Taigi būtent šios, Husserlio fenomenologiją užklausančios koncepcijos monografijoje tampa ne Husserlio paneigimu, bet galimybe modifikuotai grįžti prie „pradinio fenomenologijos projekto“.

Stipriausios yra tos monografijos dalys, kurios nagrinėja klasikines Husserlio temas. Kaip stipriausias išskirtume Husserlio filosofijos intencijų (I, 1), laiko (II, 1), intencionalumo (III, 1), kito prasmės genezės (IV, 1), pasaulio fenomenologijos plėtotes (V, 2) ir „geometrijos pradžios“ interpretaciją (IV, 4). Husserlio fenomenologijos raidos analizė (I, 1) yra labiausiai istorinė dalis. Husserlio fenomenologija skirstoma į tris etapus pagal vietą ir problematiką. Pirmasis etapas siejamas su „Loginiais tyrinėjimais“, Halės universitetu, psychologizmo ir objektyvizmo kritika, antrasis – su „Idėjomis“, Göttingeno universitetu, fenomenologinio metodo ir transcendentalinės filosofijos kūrimu, o trečiasis – su „Europos mokslų krize“, Freiburgo universitetu, gyvenamojo pasaulio filosofija ir etiniais motyvais. Visas šių etapų aprašymas yra ne tiek griežtas skyrimas, kiek jų bendrumo paieška. Jonkus išsikelia tikslą „ne pabrėžti atskirų etapų skirtumus, bet suvokti tai, kas juos sieja“ (p. 21). Taigi Husserlio etapų aptarimas iš esmės yra bendros pamatinės fenomenologijos intencijos paieška. Būtent ši uždavinį autorius atlieka geriausiai, ir tik perėmus bendrumo paieškos intenciją galima gerai suprasti šią dalį.

Pirmos dalies antrame skyriuje išryškėja fenomenologijos ribas apibrėžiantys dalykai. Manytume, kad problemišiausias dalykas yra Husserlio intencijų perėmimas etikos ir politinės laikysenos klausimais. Skyrius skirtas psychologizmo, natūralizmo ir nihilizmo kritikai. Čia puikiai pademonstruojama klasikinė fenomenologijos stiprybė – psychologizmo ir natūralistinio požiūrio į pasaulį kritika. Labai vaisingai plėtojama natūralistinio požiūrio kritika. Pasinaudojama šiuolaikinės psichologijos kontekstais ir parodoma, kaip net ir šiuolaikinė, gerokai pasikeitusi psichologija išlaiko natūralistinio požiūrio į

žmogų prielaidas. Taip pat autorius atskleidžia, kaip natūralistinis požiūris į žmogų paveikia visuomeninio ir bendruomeninio gyvenimo plotmes. Tačiau tai stiprioji pusė. Graži Husserlio intencija, kad filosofai turi prisiimti atsakomybę už visą žmoniją, yra tik pakartojama ir lieka intencijų lygmens. Totalitarizmo ir nihilizmo kritika taip pat yra pernelyg siaura. Kyla gerokai platesnis diskusinis klausimas – ar gali ne tik huserlinė fenomenologija, bet ir fenomenologija apskritai imtis atsakomybės, etikos, politikos temų? Tiksliau – ar ji gali spręsti etikos ir politikos klausimus fenomenologijos priemonėmis? Kad ir kaip žiūrėtume, fenomenologija pirmiausia yra sąmonės ir patirties filosofija. Matome, kad Levino perėjimui į etiką fenomenologijos nepakanka ir jo mąstymas nuolat turi išeiti už fenomenologijos ribų. Tad kyla klausimai, kiek Levino etika gali būti reintegruota į patirties filosofiją ir ar etinis principas gali tapti patirties plotmės dalyku? Akivaizdu, kad be patirties šie dalykai būtų nesuvokiami, ir čia mes visiškai sutinkame su tokiu Jonkaus argumentu, tačiau klausimas lieka atviras – ar fenomenologija yra pajėgi imtis etinių ir politinių principų temų? Kitą probleminį momentą demonstruoja ir laikysena totalitarizmo ir nihilizmo klausimais. Prie nihilizmo prieinama kaip prie patirtinio fenomeno, todėl ir nihilizmas čia pasirodo kasdieniu pavidalu. Fenomenologijos savitumas ir ribos šiuo klausimu aiškiai pasirodo palyginus Ritos Šerpytytės „Nihilizmą ir Vakarų filosofiją“ ir Jonkaus poziciją. Pasak Heideggerio ir Šerpytytės, nihilizmas yra Vakarų mąstymo įvykis. Tai ne patirties dalykas. Tad kyla klausimas, ar fenomenologija pajėgi mąstyti Vakarų mąstymo įvykį? Atrodo, kad ji pajėgi reflektuoti nihilizmą kaip patirties fenomeną, kaip tai, kas pasirodo gyvenamajame pasaulyje, ir tai

yra jos ribos. Gal todėl monografijoje nihilizmas atsistoja į vieną gretą su psychologizmu, natūralizmu ir totalitarizmu.

Kaip jau minėta, monografijos stiprybė yra klasikinių fenomenologijos temų plėtotė. Manytume, kad geriausiai išnagrinėtos laiko ir intencionalumo temos. Antros dalies pirmame skyriuje rasime bene išsamiausią laiko, sąmonės laikiškumo ir laiko patyrimo struktūrų analizę. Mums, neturintiems Husserlio „Sąmonės vidinio laiko fenomenologijos“ lietuviško vertimo, tai tampa ne tik analize ir plėtote, bet ir šaltiniu. Svarbiausiais dalykais galime laikyti sėkmingą pirminės impresijos, retencijų ir protencijų sampynos atskleidimą. Svarbu tai, kad ši laikinė struktūra, pasitelkiant Merleau-Ponty, susiejama su erdvinėmis charakteristikomis („Laikas – tai ne linija, bet intencionalumų tinklas“ (p. 77), taip pat atskleidžiamas sąmonės teleologiškumas, kuris, kaip parodoma, negali būti priskirtas tik idealistinės fenomenologijos tezėms, bet pasirodo kaip bet kokios prasmės užbaigtumo siekis (p. 83, 132). Dar vienas nepaprastai svarbus dalykas, kuris dažnai lieka suvokimų struktūrų tyrinėjimų fone, – tai suvokimo ir suvokimo refleksijos sampyna. Nors pačiame tekste tam nėra atskiro skyriaus (tai aiškiau išdėstyta tik III, 1.1), tačiau šio momento esmingumą parodo pats monografijos pavadinimas – *Patirtis ir refleksija*. Aišku, pavadinimas yra daugiasluksnis, tačiau manytume, kad toks suvokimo supratimas, pagal kurį kiekvienas suvokimas yra vienaip ar kitaip lydimas jo paties suvokimo ar įsisąmoninimo, yra keratinis akmuo.

Kaip rodo turinio struktūra, viena svarbiausių monografijos problemų yra santykis su transcendencija. Šis santykis nagrinėjamas dviem aspektais – kaip intencionalumo riba ir kaip intersubjektyvumo dalykas. Jonkus

visoje monografijoje nuolat pabrėžia intersubjektyvų suvokimo pobūdį, todėl suvokimo ir intersubjektyvumo problemos atskiriamos tik temos lygmeniu. Čia galime aptikti huserlinį (žinoma, modifikuotą) požiūrį į problemą. Atskleidžiama, kad fenomeno transcendencija ir kito transcendencija ir esmės turi tą pačią struktūrą. Transcendencija pasirodo kaip neprieinamybė, nesatis prisiminime ir kito patyrimė. Einant huserliniu keliu intencionalumo riba yra laikomi neintencionalūs išgyvenimai ir tai tampa atskaitos tašku nagrinėjant Heideggerio ir Levino kritiką Husserliui intencionalumo klausimu. Pozityviai Heideggeris priimamas kaip atskleidžiantis praktinę intencionalumo pusę, o Levinas – kaip fenomenologijos pagrinduose atrandantis tai, kas yra ne fenomenalu. Tačiau čia pat abu kritikuojami (2.5 poskyris) ir parodomas jų bandymo peržengti intencionalumo struktūras nevienareikšmiškumas.

Intersubjektyvumo temos sklaidos kontekste Jonkaus pozicija yra iš esmės huserlinė. Pagrindu tampa sau duota sąmonė ir sau duotas kūnas. Kito transcendencija pasirodo kaip tai, kas originaliai sąmonei nepasiekiamas, kaip tai, kas yra aprezentatyvu. Dėl to Jonkus gali pasinaudoti Husserlio pateikta prisiminimo ir kito duoties aprezentacijos analogija. Kita vertus, huserlinė pozicija net ir tiesioginėje Husserlio interpretacijoje (IV, 1) yra kiek modifikuojama. Iš esmės problema padeda išspręsti tarpkūniškumas (IV, 1,3), kuris pagrindžia tai, kad mūsų patirtis visuomet yra intersubjektyvi. Kartu išplėtojama ta intersubjektyvumo dalis, kuri Husserlio buvo tik pradėta. Tai kitybės, svetimybės savyje būdas. Atskleidžiamas nepaprastai reikšmingas kitybės prieinamumo būdas – per mano paties svetimybę sau pačiam (p. 202). Taigi kitas prieinamas ne tik per anonimiškumą ir tarpkūniškumą, kurie sudaro bendrumo

pagrindą, bet ir per skirtumą, kuris aptinkamas manyje pačiame. Taigi du prieinamumo būdai – tarpkūniškumas ir svetimybė sau pačiam – tampa pagrindiniais intersubjektyvumo ramsčiais.

Kadangi pati intersubjektyvumo temos plėtotė yra huserlinė, ji taip pat turėtų susidurti su Husserliui keltais klausimais ir priekaištais (pvz.: Sartre'o „kitas yra susitikimas, o ne konstituojamas“). Intersubjektyvumo klausimas sprendžiamas sąmonės saviduočiai pagrindu ir niekur atskaitos tašku netampa susitikimas su kitu (sąveika kaip buvimo vienas kito akivaizdoje konstitucinė reikšmė nagrinėjama skyriuje, skirtame Sartre'o filosofijai, tačiau ir ten susitikimas nėra kertinis dalykas). Todėl kito transcendencija ir gali būti prilyginama prisiminime nunykusių ir neaktualizuotų dalykų transcendencijai, nes jie transcendentaliniame savipatyrimė nėra duoti. Tai glaudžiai susipynę su intencionalumo klausimo sprendimu. Žvelgiant iš susitikimo perspektyvos, intencionalumo riba susitikime yra išiktis, patirties lūžis, sintezės pertrūkis, „sužlugęs intencionalumas“ (omenyje turime Levino ir Waldenfelso koncepcijas), o Jonkus intencionalumo ribą aptinka kaip intencionalaus gyvenimo įcentruotos teritorijos pakraštį. Jais tampa neįsisąmoninti išgyvenimai („neintencionalūs gali būti tik nesąmoningi mūsų būviai, kurie mums tiesiog neprieinami kaip išgyvenimai iš pirmojo asmens perspektyvos“ (p. 136). Nenorime teigti, kad Jonkaus pozicija yra klaidinga. Kaip tik sąmonės kaip daugiaplotmio sąmoningumo ir nesąmoningumo ryšio atskleidimas, intencionalumo ribų ir svetimybės manyje analizė yra nepaprastai svarbūs dalykai. Šie momentai yra gerai išplėtoti, bet būtų galima diskutuoti, ar to pakanka. Čia norisi klausti, ar huserlinė fenomenologija (kuri su autoriumi preten-

duoja nebūti dogmatine sistema) gali įtraukti susitikimo, išcentravimo, sintezės pertrūkio, ištikties momentus? Ar nepasikeistų intersubjektyvumo problemos sprendimas susitikimą padarius kertiniu akmeniu? Ar nepradėtų intersubjektyvumo klausimas kirstis su sisteminio tyrimo programa?

Dar viena stipri monografijos dalis – tai kultūros ir pasaulio fenomenologija. „Geometrijos pradžios“ interpretacijoje Jonkus atskleidžia kultūros perimamumo sąlygas. Kaip yra atskleidžiama, kiekviena išvalga yra ir istoriška, ir nelaikinė. Geometrija, kurios objektai yra idealūs ir, atrodo, nepriklauso nuo konkrečios kultūros, vis dėlto yra istoriniai. Jonkus pabrėžia, kad jų pačių perimamumas galimas tik reaktualizavimo būdu, tik iš naujo išgyvenant jų akivaizdybę. Šis momentas perkeliamas ir visoms kultūros išvalgoms, sakytume tai tampa ir paties Jonkaus principu. Husserlis gali būti suprstas tik reaktualizuojant jo išvalgas, tik iš naujo išgyvenant jų akivaizdybę. Tai yra kiekvienos tradicijos tāsos sąlygos.

Paskutinioji dalis yra skirta Husserlio neapmąstytoms prielaidoms. Tai būties ir pasaulio klausimai, kurie plėtojami pasitelkus Heideggerio, J. Ortegos y Gasseto ir E. Finko fenomenologiją. Atskaitos tašku galėtume laikyti Finko fenomenologiją, kuri Lietuvoje yra netyrinėta. Tai fenomenologinis bandymas įveikti pasaulio užmarštį, ją sąlygojantį pasaulio savaime suprantamumą. Šis yra toks gilus, kad Finkui reikėjo rašyti 6-ąją Karteziskąją meditaciją, turinčią užbaigti pasaulio sandaros klausimą. Jonkus puikiai atskleidžia šiuos dalykus, parodo, kaip Heideggerio būties užmaršties ir ontologinio skirtumo struktūros persikelia į Finko fenomenologiją. Kaip

svarbiausią dalyką galėtume išskirti kosmologinės skirties – pasaulio ir jo esinių skirtumo – išplėtojamą. Šis dalykas šiuolaikinėje kultūros fenomenologijoje nėra labai plėtojamas. Tik Mickūnas nuolat pabrėžia kosminio matmens gyvenamojo pasaulio tyrimuose reikšmę, tačiau mūsų raštijoje tai dar nebuvo eksplikuotai susieta su huserline tradicija. Jonkus užpildo šią spragą parodydamas kosminės tematikos plėtojimo galimybes Husserlio, Heideggerio ir Finko filosofijos perspektyvoje.

Monografijos pabaigoje pateikiamas priedas, kuriame bandoma padaryti žingsnį, kurio Husserlis nežengė ir kurį vis nukeldavo tolesniems etapams. Jonkus ima analizuoti Tomo Kondroto kūrinį „Senas namas“. Ši analizė parodo huserlinės fenomenologijos specifiką, o kartu problemišumą. Čia pamatome šios fenomenologijos stiprybę – gebėjimą atpažinti universalias sąmonės struktūras, o per jas aiškinti fenomenų niuansus. Kita vertus, visuomet kyla klausimų-įtarimų, kas čia labiau atskleidžiama – universalios sąmonės struktūros ar pats fenomenas? Puikiai suprantame, kad noezės nuo noemos, *cogito* nuo *cogitatum* atskirti negalima, tačiau akcentai taip pat daug reiškia.

Apibendrinami siūlytume šią monografiją skaityti kaip Husserlio temų analizę, aktualizavimą ir huserlinės fenomenologijos plėtotę. Gal nesuklysim teigdami, kad tai yra vienintelė Lietuvoje tokio lygio išplėtotos, sistemiškai apžvelgtos ir aktualizotos huserlinės fenomenologijos monografija. Ši knyga yra nepamainoma nagrinėjant tiek Husserlio fenomenologiją, tiek huserlinės fenomenologijos galimybes. Skaitytojui linkėtume ją paversti aktualia filosofine praktika.

Mintautas Gutauskas